

REVOLUSI

DAVID VAN REYBROUCK BIJ DE BEZIGE BIJ

De plaag

Slagschaduw

Pleidooi voor populisme

Neem bijvoorbeeld graniet (met Peter Vermeersch)

Twee monologen

Congo. Een geschiedenis

Tegen verkiezingen

Zink

Para

Jihad van liefde (met Mohamed El Bachiri)

Vrede kun je leren (met Thomas d'Ansembourg)

Odes

De odyssee van Mohamed (met Mohamed El Bachiri)

DAVID VAN REYBROUCK

REVOLUSI

INDONESIË EN HET ONTSTAAN VAN DE MODERNE WERELD

2020
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2020 David Van Reybrouck
Omslagontwerp Tim Bisschop
Omslagillustratie Tim Bisschop
Foto auteur Frank Ruiter
Kaarten binnenwerk Carel Fransen
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 031 8340 4
NUR 680

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

voor Wil

Inhoud

Inleiding 9

1. 'Toch?' 11
Waarom Indonesië wereldgeschiedenis schreef
2. De puzzel leggen 41
Nederlandse expansie in Zuidoost-Azië, 1605-1914
3. De koloniale pakketboot 72
Sociale verhoudingen in een veranderende wereld, 1914-1942
4. 'Vliegen die de zalf des apothekers bederven' 98
Antikoloniale bewegingen, 1914-1933
5. Stilte 129
De laatste jaren van het koloniaal bewind, 1934-1941
6. De nijptang en de oliekraan 158
De Japanse invasie van Zuidoost-Azië, december 1941-maart 1942
7. Het land van de rijzende dwang 193
Het eerste bezettingsjaar, maart 1942-december 1942
8. 'Kolonialisme is kolonialisme' 226
Mobilisatie, honger en groeiend verzet, januari 1943-eind 1944

9. 'Want ons bloed is eeuwig warm' 256
De tumultueuze weg naar de Proklamasi, maart 1944-augustus 1945
 10. 'Vrij! Van! Alles!' 290
Republikeins geweld en de Britse nachtmerrie, augustus 1945-december 1945
 11. 'Een daad van barmhartigheid' 327
Het Britse jaar, januari-november 1946
 12. De fuik 359
Het Nederlandse jaar, november 1946-juli 1947
 13. 'Onaanvaardbaar, onverteerbaar en oneerlijk' 391
Het Amerikaanse jaar, augustus 1947-december 1948
 14. 'Een groot gat dat naar aarde ruikt' 432
Het jaar van de VN, december 1948-december 1949
 15. In het ochtendlicht 483
De Indonesische revolutie en de wereld na 1950
- Epiloog 519
- Dankwoord 523
- Bibliografisch essay 529
- Bibliografie 559
- Noten 591
- Lijst van kaarten 619
- Register 621

Inleiding

Er zijn geen golven, geen baren, geen schuimkoppen. Het kalme water van de Javazee weerspiegelt de maan in duizenden scherven oesterwit licht die traag deinen op het nachtelijke water. Een zachte noordoostenwind brengt enige verkoeling, maar zoals steeds bij het keren van de moessonwinden blijft het ook na middernacht warm, zelfs op zee. Miljoenen sterren fonkelen aan het firmament, de Melkweg is een veeg krijt op een oud schoolbord.

In de verte hoor je een lichte trilling, nauwelijks waarneembaar eerst, maar het geluid zwelt aan, komt dichterbij, klopt heel duidelijk nu, bonkt steeds harder – een machtig regelmatig stampen wordt het. En in het maanlicht doemen de onmiskenbare contouren van een stoomschip op, een majestueus wit gevaarte met kaarsrechte voorsteven die door het water klieft. Aan de masten, de laadbomen en de dekken zie je dat het een pakketboot is die zowel vracht als passagiers vervoert. Aan de brede schoorsteen hangt als een wimpel een sliert horizontale rook. Af en toe stoot de pijp een rode vonkenregen uit: dan weet je dat de stokers in het ruim de gloeiende kolen oprakelen. Maar in de buitenlucht sterven de vonken snel weg en de pakketboot glijdt verder door het loodblauwe water van de nacht.

Het schip helt een beetje naar stuurboord over, niet veel, het is gewoon zwaar geladen. Maar de hellingsgraad neemt toe, het maakt steeds meer slagzij. Op de lagere dekken kijken de passagiers verschrikt om zich heen. Je hoort dat iemand de stoomfluit blaast. Zes keer kort, één keer lang: het noodsignaal. En nog eens, en nog eens. Het gaat allemaal snel nu. Er verschijnen enkele salonpassagiers op het promenadedek; niet iedereen heeft een zwemvest aan, maar het is lastig verzamelen wanneer het dek een helling wordt. Stokers en tremmers klimmen

langs steile ladders naar boven, maar waar is boven? Buiten klampen de mensen zich vast aan buizen, kabels, kettingen en touwen. Als ze moeten loslaten, schuiven ze over het dek, knallen tegen de reling en belanden geradbraakt in zee. Het krijzen, het gillen, het kraken, het plonzen.

Enkele minuten later kapseist het schip en buldert de schoorsteen tegen de golven. Die verslikt zich, spuwt zeewater uit, neemt een nieuwe hap en stikt ten slotte in een reutel van stoom, roet, steenkool en zout. De grote bronzen schroef die half uit het water steekt, valt roemloos stil. De grote vlag die trots aan de achtersteven wapperde ligt in het nachtelijke water.

Het eens zo trotse schip ligt gekanteld in het water tussen de drenkelingen. Doordat de dynamo aan bakboord zit, aan de bovenzijde inmiddels, blijft de elektrische dekverlichting op veel plekken branden tot het schip finaal naar de zeebodem zinkt. Blinkende gloeilampen op een zinkend schip. Helverlichte dekken, natte trossen, geknetter van kortsluiting. En dan: niets dan luchtbelllen.

Hoofdstuk 1

‘Toch?’

Waarom Indonesië wereldgeschiedenis schreef

Zo’n explosie had ik nog nooit gehoord. Ik zat in mijn hotelkamer aan de Jalan Wahid Hasyim te werken. Het klonk als een enorme donderslag vlakbij, maar buiten was de ochtendlucht staalblauw, net zoals een dag eerder, en de dag daarvoor. Zou er een vrachtwagen zijn ontploft? Een gastank? Vanuit mijn raam kon ik nergens een rookpluim ontwaren, maar het eenvoudige hotelletje keek slechts uit op een hoekje van de stad. Met zijn tien miljoen inwoners is Jakarta een uitgestrekte megalopool van bijna zevenhonderd vierkante kilometer; tel je er de satellietsteden rondom bij, dan kom je uit op zelfs 30 miljoen mensen. Vijf minuten later belde Jeanne, totaal in paniek. Zo kende ik haar niet. Ik had haar een halfjaar eerder leren kennen tijdens een taalcursus in Yogyakarta. Ze was een jonge Franse freelancejournaliste en een van de meest relaxte reizigers die ik had ontmoet. Ze had Jakarta als standplaats gekozen en was naar mijn hotel onderweg. We zouden de hele dag weer naar enkele rusthuizen in afgelegen stadswijken gaan op zoek naar ooggetuigen, zij zou opnieuw tolken. Maar ze was in tranen. ‘Er is een aanslag gepleegd! Ik heb moeten rennen voor de kogels en zit nu verscholen in de *mall* bij jou om de hoek!’

De straat op. Honderden en honderden mensen op de plek waar normaal het verkeer eindeloos toetert. Honderden armen die smartphones omhooghielden om het tafereel te filmen. Vierhonderd meter verderop, op het kruispunt van mijn straat met de Jalan Thamrin, de grote verkeersas in het centrum van Jakarta, zagen we een lijk liggen. Een man op zijn rug, pas gedood. Zijn voeten wezen onnatuurlijk recht omhoog. Politieagenten en militairen joegen de volksmassa terug. De situatie was nog niet onder controle. Op het linkervoetpad zag ik Jeanne naderen. We staarden in ongeloof naar het tafereel, omhelsden elkaar

en gingen snel naar mijn hotelkamer. Vandaag zou het niet over de jaren dertig en veertig gaan.

De aanslagen van 14 januari 2016 waren de eerste in Jakarta in zeven jaar. Leden van een extremistische moslimorganisatie waren met brommertjes naar een politiepost gereden en hadden die onder vuur genomen. Bij de Burger King en een Starbucks-filiaal was een bom ontploft – die detonatie had ik dus gehoord –, daarna bliezen twee van de terroristen zich in een parking op; de beelden staan nog altijd online. In de buurt lagen ambassades, luxehotels en een belangrijk VN-kantoor, maar een rechtstreeks doelwit bleken ze niet te zijn. Er vielen acht doden, onder wie vier aanvallers, en vierentwintig gewonden.

Van de schrik bekomen ging Jeanne meteen aan de slag. Ze schreef persberichten voor tal van Franse kranten en websites en op mijn televisie volgde ze de nieuwsuitzendingen om updates door te sturen naar Parijs. We struinden het internet af in alle talen die we kenden. Ik had ondertussen een en ander op de sociale media geplaatst en de eerste kranten en radiostations belden om inlichtingen en interviews. De rest van de dag werd de hotelkamer het zenuwcentrum vanwaaruit de Franse, Belgische, Zwitserse en in mindere mate Nederlandse media gevoed werden (Nederland heeft nog steeds enkele eigen correspondenten ter plekke). Ik herinner me dat Jeanne op een bepaald moment in de gang van het hotel op het tapijt ging zitten voor een radio-interview met France Inter, terwijl ik via Skype een livegesprek had met een Vlaamse televisiezender. De hele dag waren we non-stop in de weer tot we er in de late namiddag barstende koppijn van kregen en maar eens gingen lunchen.

De volgende dag was alles voorbij.

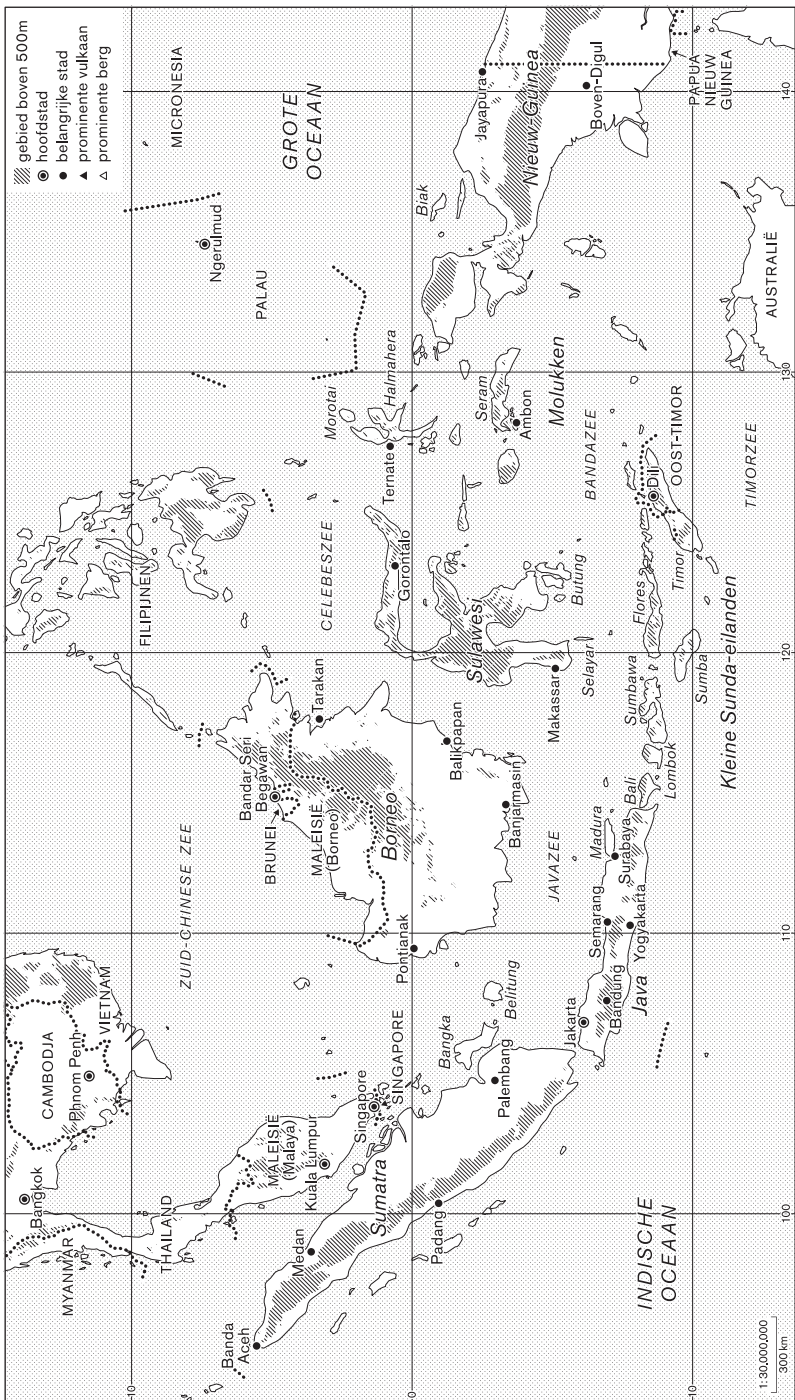
Zodra duidelijk werd dat dit geen nieuwe aanslag was zoals op Bali in 2002 (tweehonderd doden, vooral westerlingen) of geen nieuwe tsunami zoals in Aceh in 2004 (131.000 doden), hield de internationale belangstelling op. Indonesië werd opnieuw de grote, stille reus waar je buiten Zuidoost-Azië zelden of nooit over hoort. Eigenlijk is dat uiterst merkwaardig: wat het aantal inwoners betreft, gaat het hier om het op drie na grootste land ter wereld, na China, India en de Verenigde Staten, die constant in de aandacht zijn. Het omvat de grootste moslimgemeenschap op aarde. Zijn economie is de belangrijkste van Zuidoost-Azië en voorziet grote delen van de wereld van palmolie, rubber

en tin. Maar de internationale belangstelling blijft gering. Zo gaat het al jaren. Stap in Parijs, Beijing of New York een goede boekhandel binnen en op het plankje gewijd aan Azië vind je makkelijker boeken over Birma, Afghanistan, Korea of zelfs Armenië (landen met maximaal enkele tientallen miljoenen inwoners) dan over Indonesië met zijn 268 miljoen inwoners. Eén op de 27 aardbewoners is Indonesisch, maar de rest van de wereld heeft de grootste moeite om één inwoner van het land te noemen. Of om het met de klassieke expat-grap te zeggen: 'Enig idee waar Indonesië ligt?' 'Euh... niet echt. Ergens in de buurt van Bali?'

Laten we er even de schoolatlas bij halen. Zo marginaal Indonesië in ons wereldbeeld zit, zo marginaal staat het ook op de wereldkaart: die klodder rechtsonder, dat morsige gesputter van het vasteland tussen Stille en Indische Oceaan, dat is het blijkbaar. Het ligt ver weg van het compacte West-Europa en het massieve Amerika, die bovenaan staan, wat natuurlijk een historische conventie is: de aarde heeft geen midden en de kosmos kent geen bovenkant. Maar wie het perspectief kantelt en Indonesië in het midden plaatst, beseft dat dit geen uithoek van de wereld is, maar een strategisch gelegen archipel in een uitgestrekt maritiem gebied tussen India en China. Voor zeevaarders uit vroeger tijden boden de eilanden een fantastische rij stapstenen tussen oost en west, een dubbele rij eilanden nog wel, die doorgaans kleiner werden naarmate ze oostelijker lagen. Het Maleisisch schiereiland schurkt tegen het kolossale Sumatra aan, daarna heb je Java, Bali, Lombok, Sumbawa, Flores enzovoort. Ten noorden daarvan ligt het rijtje Borneo, Sulawesi en de Molukken, die respectievelijk massief, grillig en versnipperd zijn. Beide kralensnoeren komen bij Nieuw-Guinea samen.

Indonesië is het grootste eilandenrijk ter wereld. Officieel telt het 13.466 eilanden, maar het kunnen er ook 16.056 zijn. Of 18.203. Niemand weet het precies. Vulkanisme, aardbevingen en getijdenwerking veranderen de kustlijnen voortdurend en bij hoog water loopt het aantal eilanden op. Eén keer zag ik het met eigen ogen gebeuren: het middenstuk van een tropisch eilandje verdween bij vloed voor zes uur onder water. Waren dat nu twee eilanden of één? Volgens de VN-definitie twee, maar de bevolking had er maar één naam voor. Van die ontelbare eilanden zijn er een paar duizend bewoond. Hoewel de meeste erg klein zijn, liggen vijf van de dertien grootste eilanden ter wereld op

Kaart 1: Hedendaags Indonesië (2020)

Indonesisch grondgebied: Nieuw-Guinea, Borneo, Sumatra, Sulawesi en Java. De eerste twee deelt het met Papua-Nieuw-Guinea en Maleisië, het laatste is het eiland met de grootste bevolking ter wereld. Java is zo'n duizend kilometer lang en honderd à tweehonderd kilometer breed, qua oppervlakte is dat slechts 7 procent van het totale grondgebied, maar met 141 miljoen mensen telt het meer dan de helft van het aantal inwoners van het hele land. Geen wonder dat veel cruciale historische gebeurtenissen daar hun oorsprong hebben gevonden. Maar Indonesië is meer dan Java. De hele tropische archipel strekt zich uit over meer dan 45 lengtegraden, een achtste van de hele werelddol, goed voor drie tijdzones en meer dan vijfduizend kilometer langs de evenaar. Als je Indonesië aan kon klikken en naar de kaart van Europa slepen, zou het in Ierland beginnen en ergens in Kazachstan eindigen. Op een kaart van de Verenigde Staten gelegd, steekt het aan beide zijden bijna duizend kilometer uit. In dat immense gebied worden bijna driehonderd etnische groepen onderscheiden en zevenhonderd talen gesproken, maar de officiële taal is Bahasa Indonesia, een jonge, van het Maleis afgeleide taal met talrijke sporen van het Arabisch, Portugees, Nederlands en Engels.

Het zijn niet alleen de demografische en geografische superlatieven die onze belangstelling moeten wekken. De Indonesische geschiedenis bevat een primeur van wereldbelang: het was het eerste land dat na de Tweede Wereldoorlog zijn onafhankelijkheid uitriep. Nog geen twee dagen na de Japanse capitulatie was het zover. Na bijna drieënhalve eeuw Nederlandse aanwezigheid (1600-1942) en drieënhalf jaar Japanse bezetting (1942-1945) gaven enkele plaatselijke leiders te kennen dat ze voortaan als soevereine staat verder zouden gaan. Het was het eerste dominosteentje dat viel, op het moment dat grote delen van Azië, Afrika en de Arabische wereld nog in handen waren van enkele West-Europese staten als Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland, België en Portugal.

Die proclamatie kwam niet alleen erg vroeg, ze was ook nog eens erg jong. Ze werd gedragen en verdedigd door een hele generatie van vijftien- tot vijfentwintigjarigen die bereid waren te sterven voor hun vrijheid. De *revolusi* van 1945 was in alle opzichten een revolutie van de jeugd. Wie vandaag denkt dat jonge mensen geen verschil kunnen maken in de strijd tegen klimaatopwarming en verlies aan biodiversiteit moet zich dringend in de Indonesische geschiedenis verdiepen: het op drie na grootste land ter wereld was er nooit gekomen zonder de steun

van tieners en prille twintigers – hoewel ik mag hopen dat de jeugdige klimaatactivisten minder gewelddadige tactieken hanteren.

Maar de hoofdrede waarom de Indonesische revolutie zo uitermate boeiend is, is de enorme impact die ze op de rest van de mensheid heeft gehad: niet alleen op de dekolonisatie elders, maar meer nog op de samenwerking tussen al die nieuwe landen. Op de foto's van de bomaanslag in Jakarta zie je op een voetgangersbrug boven de Jalan Thamrin een enorm lang billboard hangen: *Asian African Conference Commemoration* staat erop, met daaronder: *Advancing South-South Cooperation*. Het contrast met de rook en de paniek daaronder was groot. Het billboard verwees naar een recent internationaal herdenkingscongres: in 2015 was het immers zestig jaar geleden dat Indonesië de hand reikte naar landen die pas onafhankelijk waren geworden. Enkele jaren na de definitieve machtsoverdracht door Nederland had in de zwierige Javaanse stad Bandung de legendarische Azië-Afrika Conferentie plaatsgevonden, de eerste bijeenkomst van wereldleiders zonder het Westen. Zij vertegenwoordigden maar liefst anderhalf miljard mensen, meer dan de helft van de toenmalige wereldbevolking. 'Bandung', zoals de conferentie te boek kwam te staan, was volgens de Afro-Amerikaanse auteur en deelnemer Richard Wright 'het beslissende moment in het bewustzijn van 65 procent van de menselijke soort'. Wat daar gebeurde zou 'de totaliteit van het menselijke leven op aarde bepalen'.¹ Dat klonk nogal hoogdravend, maar het was er niet ver naast. In de daaropvolgende jaren werd namelijk elk werelddeel door de revolutie aangehaakt: niet alleen grote delen van Azië, de Arabische wereld, Afrika en Latijns-Amerika, maar ook de Verenigde Staten en Europa. De Amerikaanse burgerrechtenbeweging en de eenmaking van Europa ontstonden grotendeels als reactie op 'Bandung', goedschiks of kwaadschiks. Het was een mijlpaal in het ontstaan van de moderne wereld. Een Franse studie uit 1965 deed er niet zuinig over: Bandung was niet minder dan 'de tweede 14 juillet van de geschiedenis: een 14 juillet op planetaire schaal'.²

De dagen na de bomaanslag reden Jeanne en ik weer van het ene rusthuis naar het andere. De voorbije week hadden we al prachtige verhalen opgetekend en ook nu was het heerlijk om getuigen te vinden en aan het woord te laten. Hoewel we beiden geen Nederlander of Indonesiër

waren, boeiden hun levensgeschiedenissen ons mateloos. Ze vertelden een universeel verhaal van hoop, angst en hunkering. Dit ging ook over ons, over vandaag.

De revolutie was ooit wereldgeschiedenis geweest – de wereld had zich ermee bemoeid en was erdoor veranderd – maar jammer genoeg is die globale dimensie zo goed als vergeten. In Nederland moest ik mij honderden keren verantwoorden waarom ik 'als Belg nog wel' over Indonesië schreef. 'Omdat het niet meer van jullie is!' zei ik dan lachend. Soms wierp ik erachteraan dat België ook onder de Hollandse knoet gezeten had, dat ik ervaringsdeskundige was, enzovoort. Maar wat ik echt bedoelde was dat het op drie na grootste land ter wereld toch iedereen zou moeten boeien? Als we de Founding Fathers van de vs, Mao en Gandhi van belang vinden, waarom dan niet de pioniers van de Indonesische vrijheidsstrijd? Niet iedereen dacht daar zo over. Toen ik in een weekblad iets over mijn research had verteld, reageerde de pvv, de partij van Geert Wilders, gepikeerd op Facebook: 'Ik denk dat deze idioot eens een boek moet schrijven over Koning Leopold en Belgisch Congo, voordat hij iets roept.'³ Dat ging ik niet nog eens doen.

Dekolonisatieprocessen worden vaak herleid tot een nationale strijd tussen kolonisator en kolonie – Frankrijk met Algerije, België met Congo, Duitsland met Namibië, Portugal met Angola, Engeland met India en Nederland met Indonesië – het lijkt wel een soort streepjescode. Maar naast die verticale component zijn er ook altijd tal van horizontale processen. Buurlanden spelen mee, bondgenoten, lokale milities, regionale spelers, internationale organisaties enzovoort. Die mogen niet weggefilterd worden. Als we dat doen, blijven we de westerse natiestaat en zijn koloniale grenzen als referentiekader hanteren. Dan zijn we nog steeds negentiende-eeuws bezig. Wie enkel door de schietgaten van het verleden kijkt, ziet niet per se het hele landschap. De tijd is rijp om die nationale focus los te laten en de globale dimensie van het dekolonisatieproces te zien. Ja, dat vergt inspanning. Een kluwen is lastiger te ontwarren dan een schema met twee kampen, maar de historische werkelijkheid is nu eenmaal geen schema. En dat geldt zeker voor de Indonesische geschiedenis.

Nogmaals, de wereld had zich ermee bemoeid en was erdoor veranderd. De revolutie wordt nu nog enkel in twee landen als nationale geschiedenis herdacht. In Indonesië geldt ze al decennia als de onwankel-

bare stichtingsmythe van de uitgestrekte, hyperdiverse staat. Op welk eiland ik ook landde, de plaatselijke luchthaven bleek er heel vaak naar een vrijheidsstrijder vernoemd. Straatnamen en standbeelden huldigden onveranderlijk de revolusi. En in de steden boden musea met diorama's, net zoals de glas-in-loodramen in middeleeuwse kathedralen, aanschouwelijke en gecanoniseerde voorstellingen van een oerverhaal, in dit geval van de natie. Dat verhaal moet de archipel bijeen zien te houden tegen eventuele separatistische tendensen, zoals die van strenge moslims in Aceh in het uiterste westen van het land en van Papua's op Nieuw-Guinea in het uiterste oosten. Hoezeer de opeenvolgende staatshoofden ook ideologisch van elkaar verschilden, qua historisch besef tappen ze allen uit hetzelfde vaatje: dat van de heroïsche *perang kemerdekaan*, de onafhankelijkheidsstrijd tegen de kolonisator. Zo zie je het ook in handboeken geschiedenis voor de middelbare school. Een nieuw geschiedenisboek uit 2014, *Sejarah Indonesia dari Proklamasi sampai Orde Reformasi* ('Indonesische geschiedenis vanaf de onafhankelijkheidsverklaring tot het post-Suharto-tijdperk'), besteedt maar liefst de hele eerste helft van zijn 230 bladzijden aan de korte periode 1945-1949 en handelt het lange tijdvak 1950-2008 af in de tweede helft van het werk.⁴ Een jonge generatie Indonesische historici heeft zich de afgelopen jaren uitgesproken tegen een benadering die al te *indonesiasentris* is en keert zich resoluut tegen wat ze de *tirani Sejarah Nasional* noemt, de tirannie van de nationale geschiedenis. Maar voor het bredere publiek blijft de revolusi in de eerste plaats iets zuiver Indonesisch.⁵

In Nederland is de omgang met de dekolonisatie in beweging. Je ziet het al aan de titels van belangrijke overzichtswerken. Lag bij een vorige generatie boeken de aandacht veelal op het verlies voor Nederland – *De laatste eeuw van Indië*, *Afscheid van Indië*, *Afscheid van de koloniën*, *De terugtocht* –, de laatste jaren verschijnen er steeds meer titels die het geweld van Nederland centraal stellen: *Last van de oorlog*, *Soldaat in Indonesië*, *Roofstaat*, *Koloniale oorlogen in Indonesië* en *De brandende kampen van Generaal Spoor*.⁶ Parallel hieraan vraagt een nieuwe generatie journalisten en activisten nadrukkelijk aandacht voor de minder fraaie kanten van de geschiedenis, die vaak zijn weggemoffeld. Toch lijkt zoveel jaar rijkgeschakeerde en dikwijls uitmuntende geschiedschrijving relatief weinig impact op de publieke beeldvorming te hebben gehad. Voortreffelijke diplomatieke geschiedenissen, zorgvuldige politieke bio-

grafieën, enkele briljante proefschriften en excellente publieksboeken hebben niet kunnen verhinderen dat het met de koloniale en postkoloniale kennis erg pover is gesteld. Toen in december 2019 het Britse onderzoeksbureau YouGov zich afvroeg welk Europees land het meest trots was op zijn koloniale verleden, stak Nederland met kop en schouders boven de rest uit. Maar liefst 50 procent van de ondervraagden verklaarde zich trots op het vroegere imperium, tegenover 32 procent van de Britten, 26 procent van de Fransen en 23 procent van de Belgen. Nog opvallender was het bijzonder lage aantal Nederlandse respondenten dat zich schaamde voor het kolonialisme: 6 procent, tegenover 14 procent Fransen, 19 procent Britten en 23 procent Belgen. Meer dan een kwart van de ondervraagde Nederlanders (26 procent) had graag gewild dat hun land nog steeds een overzees rijk had.⁷

Wat verklaart die zonderlinge positie? Was het Nederlandse kolonialisme zoveel beter dan dat van andere Europese landen en was er daarom objectief meer reden tot trots? Of verliep de overdracht van nieuwe kennis zoveel moeizamer? Dat laatste lijkt het geval, want wie de bestaande literatuur tot zich neemt, is na afloop minder geneigd tot nationale zelfgenoegzaamheid. De inzichten van decennialang gedegen historisch onderzoek nopen meer tot schroom dan tot trots, maar dat dringt nauwelijks door. Hoe komt dat? Het Nederlands geschiedenisonderwijs was toch juist een stuk empirischer geworden na het jaar 2000? Na enkele decennia van overdreven aandacht voor historische vaardigheden en projectmatig werken was het belang van een chronologisch overzicht en basale feitenkennis toch teruggekeerd? Zeker, in 2001 presenteerde een commissie onder leiding van Piet de Rooij een didactisch raamwerk voor geschiedenisleerkrachten dat het verleden opdeelde in tien heldere, chronologische tijdvakken. Maar dat raamwerk had twee nadelen: het was, ondanks een steeds diversere samenleving, nog steeds behoorlijk eurocentrisch ('Grieken en Romeinen', 'monniken en ridders', 'pruiken en revoluties' enzovoort) en het kon de besluiten van de jaren negentig niet ongedaan maken waarin het aantal uren geschiedenis op school was teruggeschroefd.⁸ In Nederland is geschiedenis al enkele decennia alleen verplicht voor 12- tot 15-jarigen, die het twee of drie jaar krijgen; daarna is het een keuzevak van twee of drie jaar.⁹ Het historisch besef is daardoor nogal gering.

Na de aanslagen op het World Trade Center, Pim Fortuyn en Theo

van Gogh werd echter een sterke maatschappelijke behoefte gevoeld om de Nederlandse identiteit nauwkeuriger te omschrijven. De Canon van Nederland, die in 2006 onder leiding van Frits van Oostrom werd voorgesteld, bood vijftig vensters op het verleden, een historisch basispakket van wat 'iedere Nederlander zou moeten weten'. Maar die canon, die inmiddels een semiofficiële status geniet in het lager onderwijs, schoeide het historisch besef helemaal op nationale leest.¹⁰ Bovendien kunnen tien tijdvakken en vijftig vensters, hoe zorgvuldig gekozen ook, het gat niet dichten dat in de jaren negentig werd geslagen, ook niet door een recente update van de canon. Vensters zonder uren halen niet veel uit. Ramen zijn pas interessant als je genoeg tijd krijgt om erdoor te kijken. Als bovendien recente geschiedenshandboeken voor de middelbare school, of heruitgaven van oudere, de mantra's van 'vrijheid' en 'tolerantie' blijven benadrukken als wezenskenmerken van de Nederlandse samenleving, zoals een proefschrift onlangs analyseerde, hoeft het niet te verbazen dat zelfs eerstejaarsstudenten van de lerarenopleiding geschiedenis in Amsterdam het nationale verleden uitermate positief bezien.¹¹ De geschiedenis van Nederland voor hen, zo blijkt uit onderzoek, dat is vooral de strijd tegen de Spaanse overheerser in de zestiende eeuw, de VOC en de welvaart van de zeventiende eeuw, het begin van de parlementaire democratie in de negentiende eeuw en het verzet tegen de Duitse bezetting in de twintigste eeuw. De collaboratie, de slavernij en de dekolonisatie komen er bij deze toekomstige leerkrachten nauwelijks aan te pas.¹² Op die manier blijft Nederlandse geschiedenis natuurlijk heel erg 'vaderlandse' geschiedenis. Goed om te weten: aan de Leidse universiteit kreeg de leerstoel Vaderlandse geschiedenis pas in het voorjaar van 2020 een andere naam.

Ook grote nationale publieksinstellingen hebben kansen laten liggen. Toen het Rijksmuseum in 2013 na een ingrijpende renovatie weer opening, bleek dat er van de 63 heringerichte zalen maar één gewijd was aan de koloniale geschiedenis: zaal 1.5 heet sindsdien 'Nederland overzee'. Dat is nogal weinig voor het nationaal museum van een land dat ooit het op twee na grootste imperium ter wereld bestierde en meer dan drie eeuwen lang op de drie continenten van het zuidelijk halfrond actief was. 'Leer je eigen geschiedenis kennen in een prachtig gebouw,' staat er op de website, maar om welke geschiedenis gaat het hier? Vijftien miljoen bezoekers kwamen sinds de renovatie naar buiten met het

idee dat imperialisme een marginaal, verwaarloosbaar aspect van de Nederlandse geschiedenis moet zijn geweest. Gelukkig is er sinds enkele jaren een kentering in de maak.¹³

Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam heeft sinds 2017 een *virtual reality*-attractie aan boord van hun schitterende replica van een VOC-schip uit de zeventiende eeuw. Wie een digitale bril opzet, zweeft boven de scheepswerven en de schippersbuurten van het toenmalige Amsterdam. Het resultaat is verbluffend, maar een virtual reality-programma over de vraag waar die schepen heen gingen en hoe ze handeldreven blijkt er niet te zijn. Zo blijft de heroïek natuurlijk onbesmeurd.

Ik bewonder al jaren de werkelijk uitmuntende *Bosatlas van de geschiedenis van Nederland*, maar als je ziet dat er van de 560 kaarten in de meest recente uitgave (2011) slechts 31 aan het Nederlandse imperialisme zijn gewijd, mis ik toch iets als lezer. Wát er staat, is voortreffelijk, maar ik zocht tevergeefs naar kaarten over de grote Java-oorlog, over bestuur en verzet in de koloniale tijd, over alfabetisering en gezondheidszorg, over het revolutionaire geweld van de zogenoemde Bersiap-tijd, over de burgerinterneringskampen van de Republiek, over de guerrilla en contraguerrilla na de Eerste en Tweede Politie Actie, over oorlogsmisdaden en massa-geweld, over de campagne van Westerling op Sulawesi, over de diplomatieke akkoorden van Linggajati, Renville en Roem-Van Roijen, terwijl dat toch allemaal historische mijlpalen met een sterke cartografische component zijn. Het wachten is op een nieuwe uitgave.

Ook de populaire cultuur zit vast in bepaalde frames. *Soldaat van Oranje*, de populairste musical aller tijden in Nederland, vertelt het verhaal van verzetsheld Erik Hazelhoff Roelfzema tijdens de Tweede Wereldoorlog. In november 2019 mocht de show zijn drie miljoenste bezoeker verwelkomen. Maar dat die held afkomstig was uit Nederlands-Indië en zich altijd als 'Indische jongen' is blijven zien, wordt nergens vermeld.¹⁴ En dat hij na de oorlog een uiterst bedenkelijke rol heeft gespeeld in de dekolonisatie en bereid was tot fysiek geweld in Nederland om de onafhankelijkheid van Indonesië tegen te houden, weet zo goed als niemand.¹⁵

Natuurlijk, een atlas moet keuzes maken en een musical heeft zijn beperkingen, maar als zelfs een zorgvuldige, in 2013 verschenen biografie van koning Willem I, die als geen andere vorst zijn stempel op de

geschiedenis van Nederlands-Indië heeft gedrukt, nauwelijks aandacht heeft voor zijn koloniale politiek, zitten we met een probleem. Onder het bewind van Willem I vond de dodelijkste van alle koloniale oorlogen plaats, de Java-oorlog van 1825 tot 1830 – er stierven meer mensen dan in de dekolonisatieoorlog, het ging zelfs om de grootste oorlog die Nederland ooit heeft gevoerd –, maar de biografie besteedt er slechts vier zinnen aan. Onder Willem I werd ook het ‘cultuurstelsel’ gelanceerd, een economisch schrikbewind dat delen van Java diepgaand ontworchtte en Nederland verregaand verrijkte. De koningsbiografie van zevenhonderd pagina’s behandelt het in ruim een halve bladzijde.¹⁶ Jammer voor zo’n doorwrochte en gezaghebbende studie, al heeft de auteur in recenter werk wel meer aandacht voor de koloniale aspecten van de negentiende-eeuwse monarchie.¹⁷

Dit gaat vaker om blinde vlekken dan om kwade wil, vermoed ik. Misschien geldt wel voor meer Nederlanders wat Harm Stevens, conservator twintigste eeuw bij het Rijksmuseum, in een recent interview verklaarde. Op de vraag waarom hij pas sinds enkele jaren aandacht voor het imperialisme had, antwoordde hij: ‘Ik heb het altijd geblokt, want het werd me te Indonesisch. Ik voelde mij er niet in thuis; het was koudwatervrees. Het is ontkenning, niet zo heel bewust, maar toch.’¹⁸ Onbekend is onberouwd. Maar die talrijke blinde vlekken wekken toch de nare indruk dat de oogkleppen van het eurocentrisme vrij comfortabel zitten, zelfs in tijden van globalisering. Dat men het niet wil weten zelfs. Dat laatste geldt zeker voor de nationale overheid. Al sinds 1969 belooft zij een diepgravend onderzoek naar eventueel onoorbaar gedrag van Nederlandse militairen tijdens de onafhankelijkheidsoorlog. Maar na een eerste voorlopige inventarisatie, de Excessennota uit 1969, bleef het angstvallig stil. En die stilte duurde tot... 2016, nadat een proefschrift, uit Zwitserland nota bene, niet uit Nederland, onomstotelijk aantoonde hoe gortig het was geweest.¹⁹ Toen pas kwam er geld.

Kortom, misschien hoeft het opvallend manco inzake koloniale kennis in Nederland ook niet te verwonderen. Als zelfs in 2006 nog een minister-president, een afgestudeerd historicus bovendien, in een volle Tweede Kamer tijdens de Algemene Beschouwingen, de belangrijkste vergadering van het politieke jaar, de nationale volksvertegenwoordiging tot meer daadkracht en fierheid kon oproepen met een jubelende verwijzing naar ‘die VOC-mentaliteit!’, kun je het grote delen van Ne-

derland niet kwalijk nemen dat ze al met al een positieve dunk aan het historische overzeese avontuur hebben overgehouden. Spoiler alert: de v.o.c., de Verenigde Oost-Indische Compagnie, was verantwoordelijk voor minstens één genocide. Dat was in 2006 al ruimschoots bekend, sinds 1621 weten we dat al. Het verontwaardigde gejoel van enkele parlementsleden deed premier Balkenende er inderhaast aan toevoegen: 'Toch?'

Over dat 'toch?' gaat dit boek. Over trots en schaamte. Over ontvoogding en vernedering. Over hoop en geweld. Het wil samenbrengen wat tal van historici met grote kennis van zaken hebben uitgezocht, maar van wie de bevindingen niet altijd tot het brede publiek zijn doorgedrongen. Het bouwt verder op wat andere auteurs, journalisten en kunstenaars in binnen- en buitenland hebben belicht. Maar het gaat bovenal te rade bij de mensen die het zelf hebben meegemaakt: de allerlaatste getuigen van de revolutie. Ik ben een groot voorstander van *oral history*. Ondanks de uren achter op brommertjes, de soms verzengende hitte en de tastbare luchtvervuiling in de steden, de honderden muggenbeten na een nacht slapen op het achterdek van een ferry en de stress van een terreuraanslag om de hoek, was het altijd de moeite waard. Alledaagse mensen hebben zoveel te zeggen. Het was in alle opzichten een voorrecht om hun verhalen aan te horen.

In de periode tussen juli 2015 en juli 2019 heb ik opgeteld ongeveer een jaar veldwerk verricht, waarvan acht maanden in Azië. Ik heb talloze eilanden bezocht en vele honderden mensen gesproken. Bij 185 van hen leidde dat tot formele interviews van minimaal een halfuur, maar doorgaans anderhalf uur. Vaak duurden de gesprekken veel langer of ging ik nog eens terug. Aan alle kandidaat-getuigen legde ik uit dat ik werkte aan een boek over de geschiedenis van de Indonesische onafhankelijkheid en vroeg ik toestemming om hen te interviewen en hun getuigenis te delen. Met formeel bedoel ik dat ik telkens vroeg of ik hun naam en leeftijd mocht noteren, chronologisch hun levensverhaal doornam, zichtbaar en ononderbroken aantekeningen maakte, doorvroeg op bepaalde aspecten en eventueel enkele opnames of foto's maakte, altijd met toestemming. Als mensen bepaalde herinneringen niet wilden delen, vroeg ik niet door. Ik werk het liefst vanuit respect en vertrouwen. Een paar getuigen wilden eventuele citaten nog kun-

nen nalezen, een enkeling wilde liever anoniem blijven. Die wensen heb ik uiteraard altijd gerespecteerd. Hoewel de gesprekken in een rustige sfeer verliepen, waren ze meestal niet zonder emotie. Er was woe-de, verdriet, wrok, maar ook heimwee, berouw en spijt, naast humor, frustratie en berusting. Er werd gelachen, gerouwd en gezwezen. De meeste informanten waren hoogbejaard, maar velen verbluften me met hun herinneringen. Als ik iets heb geleerd van het luisteren naar oude mensen, dan is het dat het heden sneller vervaagt dan de jeugd, zeker wanneer die dramatisch was. Zelfs als alles weg is, klinkt er in de woestini van het geheugen nog steeds een kinderliedje op. Of een trauma. Sommige rotsblokken laten zich niet verslepen.

De interviews verliepen in bijna twintig verschillende talen: het Indonesisch, het Javaans, het Soendanees, het Bataks, het Balinees, het Menadonees, het Togian, het Toraja, het Buginees, het Mandarees, het Ambonees, het Morotai, het Japans, het Nepalees, het Engels, het Frans en het Nederlands. Tel daar nog een pak dialecten bij op en je krijgt een indruk van de Babylonische uitdagingen. Hoewel mijn Indonesisch op een bepaald moment volstond voor een eenvoudige conversatie, liet ik mij tijdens de interviews telkens bijstaan door tolken, al was het maar omdat veel oude mensen dat nieuwerwetse Indonesisch niet eens spraken. De tolken vertaalden naar het Engels, het Frans, het Duits of het Nederlands. Heel af en toe waren er twee vertaalbewegingen nodig, met het Indonesisch als tussentaal. Omdat vertalers en tolken de stille helden zijn van de globalisering, heb ik elk van hen expliciet vermeld in de eindnoten. Zonder hen was het niet gelukt.

De getuigen kwam ik op het spoor door eindeloos rond te vragen: een imam, de directrice van een rusthuis, een jonge militair, misschien kenden zij nog mensen? Ik vertelde iedereen om mij heen dat ik met dit onderzoek bezig was; dat leidde tot mooie contacten. Sociale media zetten een toeter op mijn zoeken, CouchSurfing deed me fantastische mensen ontmoeten. In Indonesië en Japan vond ik zelfs een paar getuigen via Tinder: man of vrouw, jong of oud, veraf of dichtbij, ik swipete altijd naar rechts en aanvaardde iedereen. Zo kon ik honderden onbekenden benaderen die ik op straat nooit zou hebben aangesproken. Af en toe moest ik naar mijn profieltekstje verwijzen, waarin stond wie ik was en dat ik vooral in hun oma op opa geïnteresseerd was. Het werkte.